

UDRŽOVÁNÍ CÍRKVE IDEÁLY, Z NICHŽ SE ZRODILA. SOCIOLOGICKÉ SNAHY V CÍRKVI ČESKOSLOVENSKÉ (HUSITSKÉ)

ZDENĚK R. NEŠPOR & JIŘÍ VEČERNÍK
SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AV ČR
INSTITUTE OF SOCIOLOGY CAS
zdenek.nespor@soc.cas.cz
jiri.vecernik@soc.cas.cz

CHURCH IS SUSTAINED BY THE IDEALS FROM WHICH IT WAS BORN: SOCIOLOGICAL EFFORTS IN THE CZECHOSLOVAK (HUSSITE) CHURCH

Abstract: The Czechoslovak (Hussite) Church was established in the 1920 as a result of unsatisfied ideological and canonic demands of a part of the Roman Catholic clergy, and national and religiously liberal moods of the public. The church was therefore occasionally accused of populism, and the sociological interests of church leaders should be understanding in this respect. The authors studied the sociological efforts of church members and relevant publications, and although they state that religious statistics and sociology developed in the church in its first decades, its sources were different and the application rather exceptional. The efforts started in (attempts at) sociology of clergy, and the latter important authors František M. Hník and Vladimír Srb met the academic standards of the discipline in their 1930s and 1940s works. In later years, however, religious sociology in the church disappeared, partly due to external reasons (unavailability of sources), partly due to the ideological reorientation of the church itself.

Keywords: sociology of religion; religious sociology; Czechoslovak (Hussite) Church; Czechoslovakia – religion; church membership

THEOLOGICAL REVIEW, Vol. 92, 2021, No. 3, Number of Article 3, p. 268 – 284.
DOI: 10.14712/12117617.92.3.3

V politice, ale i v politické filosofii, politologii a jejich historickém zhodnocení bývá často – v nejrůznějším smyslu a s širokou plejádou intencí – opakován výrok z Masarykovy abdikací řeči: „státy se udržují těmi ideály, z nichž se zrodily.“¹ Platí to i o dalších sociálních organizacích? Můžeme letmo nastíněnou představu někdejšího sociologa a jednoho z nejvýznamnějších českých náboženských myslitelů moderní doby vztáhnout i na církve? A konkrétně na Církev československou (husitskou), jejíž vznik byl podmíněn moderní československou

¹ MASARYK, Tomáš G., *Cesta demokracie IV. Projevy, články, rozhovory 1929–1937*. Ústav T. G. Masaryka, Praha 1997, s. 451.

státností a která se současně k Masarykovi přímo hlásila?² Můžeme konečně to, že jedním z popudů ke vzniku církve byla dotazníková anketa Bohumila Zahradníka-Brodského³ a její diskuse na schůzi Jednoty katolického duchovenstva v lednu 1919 a v následujících měsících, která o rok později vyústila v hlasování na schůzi Klubu reformního duchovenstva, jímž byla nová církev založena,⁴ považovat za dostatečně průkazný zakladatelský „sociologický ideál“?

Následující text si neklade za cíl definitivně odpovědět na tyto velké otázky. Chceme však ukázat, že v průběhu stoletého teologického a organizačního vývoje Církve československé (husitské) se uplatnily rovněž statistické a sociologické snahy, pokusy a argumenty, že církev nebo alespoň někteří její ideoví vůdci a členové pracovali se statistickými údaji a empirickými výzkumy, že reagovali na doporučení meziválečné sociologické vědy: „Sociologie dává ... nový základ vysvětlování náboženských jevů, a to i velikých hnutí a světových institucí i jako projevů života skupinového nebo individuálního. Theologii podává tím vítanou pomoc k vědeckému pochopení nezákladnějších životních prvků jejího oboru. Ovšem představuji si, že theologii zde není vyhrazen úkol pouze pasivní, že není na ní jen, aby přijímala, co jí jiná věda ze svých výtěžků podává.“⁵ Současně chceme tyto snahy zhodnotit v kontextu nedávno zpracovaných dějin české sociologie⁶ a tím ukázat jejich nejdůležitější výdobytky i limity.

Anketa Zahradníka-Brodského a další pokusy o stavovskou sociologii duchovních

První případ sociologické snahy, nebo spíš použití sociologického nástroje – písemné ankety, která pak byla statisticky zhodnocena – vznik Církve československé

² Na tomto místě není třeba rozebírat komplikovaný vztah ČČS(H) k T. G. Masarykovi a vice versa, z novější literatury upozorňujeme alespoň na BUTTA, Tomáš, *Tomáš G. Masaryk a Církev československá husitská. K 100. výročí republiky*. ČČSH, Praha 2018.

³ SCHULZE WESSEL, Martin, „Tužby katolického duchovenstva a založení Československé církve. Dotazníková akce Bohumila Zahradníka-Brodského 1918.“ Pp. 245–254 in Zdeněk Hojda – Roman Prahel (eds.): *Bůh a bohové. Náboženství a spiritualita v českém 19. století*. KLP, Praha 2003.

⁴ Srov. známý výklad PEROUTKA, Ferdinand, „Vznik Československé církve.“ Pp. 885–903 in Týž: *Budování státu III*. Lidové noviny, Praha 1991. Z novější historické literatury: FRÝDL, David, *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky. Snaha o reformu katolicismu v Čechách a na Moravě*. L. Marek, Brno 2001; JEREK, Daniel, *Eine kleine Kirche in Europa. Die Tschechoslowakische Hussitische Kirche im Wandel zwischen Nationalkirche und europäischem kirchlichen Akteur*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2019; MAREK, Pavel, *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924)*. L. Marek, Brno 2005; TÝŽ, *Česká reformace 20. století? K zápasu Církve československé (husitské) o vizi moderního českého křesťanství v letech 1920–1924*. Univerzita Palackého, Olomouc 2015.

⁵ MACHOTKA, Otakar, „Význam sociologie pro studium theologické.“ *Kalich* 13, 1929, 4, s. 97–104. zde s. 100; k dobové sociologii náboženství srov. NEŠPOR, Zdeněk R., „Dvojí tradice české sociologie náboženství.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 40, 2004, 4, s. 447–468.

⁶ NEŠPOR, Zdeněk R. a kol., *Dějiny české sociologie*. Academia, Praha 2014.

vlastně předcházel, jednalo se o již zmíněné dotazníkové šetření římskokatolického faráře v Ouběnicích a současně populárního spisovatele Bohumila Zahradníka-Brodského, jímž chtěl na podzim 1918 zjistit názory kolegů duchovních na církevní reformy.⁷ Sám přesvědčený reformista (a tajný manžel spisovatelky Anny Plešingrové a otec jejího dítěte) měl za to, že konec války a vznik národního československého státu dávají prostor k úpravám církevních zvyklostí i kanonického práva, které si přeje významná část kněží, a že tomuto hlasu nenaslouchá nejen církevní hierarchie, ale ani vedení Jednoty katolického duchovenstva. Podařilo se mu sice získat odpovědi jen poloviny oslovených a anketa byla zjevně nereprezentativní i z dalších důvodů (neúčast jiných než českojazyčných respondentů, slabší účast vyššího kléru ad.), i tak však zpracovával odpovědi více než dvou tisíc osob (2072) na sedm otevřených otázek vztažených k potenciálním reformám.⁸

Rušná poválečná doba spolu s palčivostí, s níž významná část nižšího kléru stávající stav církve vnímala, vedly k tomu, že tři čtvrtiny respondentů souhlasily s úplně všemi navrženými reformami. Zatímco podpora demokratizace církve a lepšího hmotného zabezpečení duchovních byla téměř sto procentní, stejně jako v případě českých bohoslužeb, větší míru nesouhlasu vyvolaly otázky spojené se zrušením stavovských specifik – celibátu, kolárku, holení –, a to především kvůli obavám ze ztráty prestiže. I v těchto případech, kde se rovněž projeví regionální rozdíly (větší konzervativnost moravských kněží), nicméně nešlo o víc než pětinu respondentů. Zahradník-Brodský proto v uvedeném referátu na schůzi Jednoty katolického duchovenstva hřimal, že celá masa duchovních jednoznačně podporuje okamžité, radikální reformy. Nebyla to tak úplně pravda. I když odhlédneme od nereprezentativnosti ankety, kvalitativní zhodnocení odpovědí na otevřené otázky totiž ukazovalo, že významná část „reformistů“ podmiňovala jakékoli změny souhlasem církevní vrchnosti. Tomu zjevně odpovídala skutečnost, že i když se o reformních požadavcích po celý rok 1919 bouřlivě diskutovalo, papežské a arcibiskupské ne dokázalo většinu kléru odradit a založení Církve československé

⁷ „Referát přednesený v Praze na valné schůzi československého duchovenstva dne 23. ledna 1919 farářem a spisovatelem Bohumilem Zahradníkem-Brodským.“ *Právo národa* 2, 2019, č. 1–2, příloha, s. 1–13. Anketa i její výsledky jsou popsány v citovaném článku SCHULZE WESSEL, „Tužby katolického duchovenstva“; podrobněji TÝŽ, *Revolution und religiöser Dissens. Der römisch-katholische und der russisch-orthodoxe Klerus als Träger religiösen Wandels in den böhmischen Ländern und in Russland 1848–1922*. Oldenbourg, München 2011, s. 249–262; autor přitom ukazuje, že zatímco v americké (proto-)sociologii byla podobná šetření již sto let poměrně běžná, v Evropě jich bylo mnohem méně a v případě postojů římskokatolických kněží šlo o zcela výjimečnou záležitost.

⁸ Jednalo se o zrušení patronátního práva, volbu biskupů, demokratizaci řízení církve, lepší zaopatření a penze duchovních, bohoslužby v mateřském jazyce, zrušení kněžského celibátu a povinného nošení kolárek a holení kněží.

(husitské) o rok později odhlasoval jenom zlomek a jejími prvními kněžími se stalo ještě méně původně římskokatolických duchovních.⁹

Anketa současně jednoznačně reflektovala stavovská specifika. I když její respondenti chtěli církev modernizovat a demokratizovat, mělo se tak dít výlučně prostřednictvím kněží, nikoli laiků. Tak tomu bylo i v případě těch nejdohodlanějších, kteří následně založili Církev československou (husitskou) a jejím prostřednictvím se pokusili provést „novou českou reformaci.“ O té hovořil již Zahradník-Brodský, nakonec stoupenec „umírněnější verze“ v podobě příklonu k pravoslaví, stala se však leitmotivem celého nového církevního hnutí;¹⁰ ostatně Hus a většina jeho následovníků ve středověku v rozchodu s římskokatolickou církví rozhodně nezašli tak daleko, jako pozdější evropská reformace. Příklon k „husitství“ – do oficiálního názvu církve se přitom tento přídomek dostal teprve po půlstoletí, v jiné souvislosti¹¹ –, nebo v ještě mírnější verzi k národní cyrilometodějské tradici,¹² měl být obranou před „upřílišněností“ – protestantismem. Tento postoj přitom dokládá další, tentokrát – dnešní terminologií – kvalitativní výzkum, který v letech 1923–24 provedl maďarský exkněz Ambrose Czako. Z pověření britských nonkonformistických Selly Oak Colleges projel nástupnické státy po habsburské monarchii, aby popsal v nich probíhající náboženské změny a potenciální zájem o rozšíření protestantismu.¹³

I když Czako z pochopitelných důvodů věnoval největší pozornost Maďarsku, respektive celému prostoru někdejších Uher, převratné náboženské změny v českých zemích nemohl nezaznamenat a kromě výsledků prvního československého censu a Masarykova (předválečného) antiklerikalismu věnoval pozornost hlavně založení Církve československé.¹⁴ Zjevně přitom vycházel z jejích publikací a rozhovorů s jejími duchovními, dokonce do té míry, že mylně interpretoval Masarykovu odtažitost vzhledem k nové církvi jako jeho podporu ortodoxního (Pavlíkova/Gorazdova) směru.¹⁵ Přes tuto a další dílčí chyby v Czakoově rozboru, stejně jako přes zjevné přecenění „nové české reformace“ na úkor dalších probíhajících náboženských změn, respektive naopak právě pro ně, můžeme jeho komparativní

⁹ Dalším důvodem byly ovšem oprávněné obavy ze ztráty hmotného zabezpečení a sociální pozice, k secesi naopak přispívaly dřívější morální a kanonickoprávní kolize – část duchovních zakládajících ČČS žila v tajných manželstvích, případně měla i děti.

¹⁰ MAREK, *Česká reformace 20. století*.

¹¹ HOBZA, Radek, „K názvu ČČS ‚husitská‘.“ *Theologická revue ČČS* 2, 1969, s. 26–29, 46–53.

¹² S touto intencí mírnila redakce *Práva národa* vyznění referátu Zahradníka-Brodského, viz „Referát přednesený v Praze,“ s. 13.

¹³ CZAKO, Ambrose, *The Future of Protestantism with Special Reference to South-Eastern Europe*. G. Allen, London 1925.

¹⁴ *Ibid.*, s. 69–79.

¹⁵ *Ibid.*, s. 77.

výzkum, ve své době rovněž zcela ojedinělý, považovat za další případ „stavovské sociologie“ mezi československými duchovními. Ani on však nezůstal posledním.

Mezi studenty teologie a novými kněžími Církve československé (husitské) v meziválečném období bylo i několik zájemců o sociologii, ať už je uchvátila institucionální podpora tohoto oboru v tehdejší Československu,¹⁶ propagace v nekatolickém tisku¹⁷ nebo osobní vazby – jednou z klíčových osobností meziválečné české sociologie byl I. Arnošt Bláha, někdejší římskokatolický bohoslovec, v roce 1899 vyloučený ze semináře pro podporu modernismu. Příkladem myslitele, který chtěl kombinovat teologii se sociologií (včetně studia obou oborů), byl přitom ambiciózní Jaroslav Šíma, v první polovině třicátých let jeden z vůdčích představitelů mládeže Církve československé a redaktor časopisu *Rozsévač*.¹⁸ Na stránkách *Náboženské revue ČČS* (později i knižně) Šíma v roce 1937 vydal první český pokus o samostatnou práci ze sociologie náboženství, text *K sociologii duchovního*.¹⁹ V souboru několika kratších úvah napřed zdůvodňoval význam sociologie pro teology, aby se pak podrobněji věnoval jejímu (z jeho hlediska) nejvýznamnějšímu tématu, sociologii mladého kněze, a v dovětku interpretoval zjištění Antonína Obrdlíka o sociální prestiži duchovních z nedávno publikované práce o prestiži povolání.²⁰

Originální část své práce, sociologii (mladého) duchovního, Šíma založil na pozorování a nesystematických rozhovorech s bohoslovci v období svých vlastních teologických studií, respektive vojenské služby. Vypovídal tak údajně o 47 bohoslovcích a 165 mladých kněžích, i když obtížně verifikovatelná metoda výzkumu byla vysoce problematická již v jeho době. Přesto poměrně přesvědčivě ukázal, že římskokatoličtí kněží se považují a jsou považováni za svébytný stav, zatímco míra výlučnosti duchovních dalších církví je nižší. Duchovní etablovaných církví, římskokatolické i slovenské evangelické, měli sice vyšší sebevědomí i lepší postavení ve společnosti, avšak hůř na tom byli s obecným přehledem, včetně hlubších znalostí „náboženské konkurence“. Četli breviář – „u evangelíků je jistou obdobou katolickému breviáři četba bible, jenže je nepovinná a tudíž také méně

¹⁶ Srov. NEŠPOR a kol., *Dějiny české sociologie*, s. 121–221.

¹⁷ Např. výše citovaný Machotkův článek (MACHOTKA, „Význam sociologie“), ale i obecnější texty I. A. Bláhy, E. Chalupného, O. Machotky a Z. Ullricha a dalších.

¹⁸ Šíma v roce 1935 kvůli vnitrocírkevním sporům přestoupil do unitářské náboženské společnosti, přičemž i v ní zaujal významné ideologické a organizační místo; k jeho životu a dílu podrobněji NEŠPOR, Zdeněk R., „Sociolog(ie) mezi kolárkem, hákovým křížem a rudou hvězdou: Jaroslav Šíma v dějinách české sociologie.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 47, 2011, s. 967–989.

¹⁹ ŠÍMA, Jaroslav, „K sociologii duchovního.“ *Náboženská revue ČČS* 9, 1937, s. 165–167, 223–227, 279–283; TÝŽ, *K sociologii duchovního*. Akademický dům, Praha [1937].

²⁰ *Ibid.*, s. 11–12; srov. OBRDLÍK, Antonín, *Povolání a veřejné blaho. Prestiž povolání a veřejné blaho ve světle sociálních postojů*. Orbis, Praha 1937.

často vyhledávaná“²¹ – a rodokapsy, tíživě na ně doléhal požadavek celibátu nebo, v případě necelibátních církví, příkladné monogamie.²²

I když tato zjištění nebyla ve svém celku příliš překvapivá a metoda sběru dat byla vyloženě sporná, je třeba připustit, že pro poznání názorů, představ i sociálního fungování meziválečných duchovních různých církví udělal Jaroslav Šíma velký kus práce, ve své době v evropské sociologii ojedinělý. Jen je škoda, že hlouběji nediferencoval mezi jednotlivými církvemi a současně nesledoval sociodemografické, případně i další charakteristiky svých respondentů. Metodologické nedostatky měly i jeho pozdější ankety mezi žáky a studenty, z nichž vytěžil představu o zájmech a preferencích těchto skupin (včetně zájmů náboženských, které ovšem zjevně interesovaly víc badatele než respondenty výzkumů),²³ cenné opět především dokumentárně. Jeho pokusy o porozumění krizi religiozity v moderním světě vedly k přesvědčení, že pro sociologa je nejdůležitější studium moderních náboženských směrů, „které neusilují o podřazování jiných kulturních serií [= institucí a jejich systému] pod náboženství, [čímž] začíná se nám rýsovat vlastní podstata náboženství“;²⁴ kapitalizací tohoto poznatku byl Šímův vlastní přechod k unitářům a snad i pozdější komunistické přesvědčení. Kdyby přitom Šíma svou duchovní cestu explicitně refleктоval, mohl se stát jedním ze zakladatelů moderní auto-sociologie – i když v dobovém nastavení akademického provozu by mu takovýto článek nejspíš nikdo neotiskl. Takto šlo z hlediska vývoje sociologického myšlení v Církvi československé (husitské) jen o poslední pokus o stavovskou sociologii sacerdotální vrstvy, přičemž v meziválečném a krátce poválečném období se místo toho výrazněji uplatnily snahy o reflexi početního rozmachu celé církve.

Sledování členské základny a její analýza

Jako církev „nové české reformace“, aspirující na dominantní postavení, nebo přinejmenším inkluzivistická „lidová“ církev, již se Církev československá (husitská) stala, usilovala o zjištění početního stavu své členské základny a její prezentaci na stránkách oficiálního církevního časopisu *Český zápas*. K tomu vedly dvě cesty, jednak využití dat ze sčítání lidu, které až do počátku komunistické diktatury

²¹ ŠÍMA, *K sociologii duchovního*, s. 6.

²² *Ibid.*, s. 8. Tématům sexuální morálky v případě budoucích učitelů (včetně katechetů) se přitom Šíma výzkumně věnoval již dříve (ŠÍMA, Jaroslav, „Ideál monogamie v životě a myšlení budoucích učitelů.“ *Sociologická revue* 5, 1934, s. 89–93) a esejisticky i v dalších textech (TÝŽ, *Sexuální revoluce? Sociologický příspěvek k veřejné diskusi o sexuální mravnosti*. Praha 1933; *Pohlaví a společnost. Sociologická úvaha*. V. Petr, Praha 1940).

²³ ŠÍMA, Jaroslav, *Sociologie výchovy*. Česká grafická unie, Praha 1938.

²⁴ ŠÍMA, Jaroslav, „K současné krizi křesťanství.“ *Sociální problémy* 4, 1935, s. 31–39; Týž: „Poměr náboženství k filosofii a mravnosti s hlediska sociologie.“ *Náboženská revue ČČS* 11, 1939, s. 20–25, 82–84, 159–163, citát s. 22.

evidovalo formální církevní příslušnost (pak byla na několik dekád tato otázka vypuštěna),²⁵ jednak vlastní statistika členské základny a/nebo církevních úkonů, vedená jednotlivými náboženskými obcemi. Obě cesty šlo také kombinovat a obě měly ovšem své nevýhody.

Formální církevnictví, které dobová státní statistika zjišťovala, bylo dáno narozením v příslušné náboženské organizaci, nebo písemným oznámením o přestupu učiněným na okresním (městském) úřadě. Vyžadovalo aktivitu a čas každého (dospělého) přestupujícího k novému náboženskému společenství nebo vystupujícího z církve, přičemž mnoha lidem byl takový úkon lhostejný nebo se ho z různých důvodů obávali – ve výsledku například i mezi členy Komunistické strany Československa „zůstala“ významná část věřících. V případě přestupu ke „konkurenční“ církvi byla asi ochota k formálnímu úkonu – který jediný zakládal právo na uvedení nového vyznání do sčítacího archu, zatímco uvedení „nesprávného“ údaje bylo trestné – vyšší, a tvořící se církve ji podporovala i předtištěním přestupového formuláře ve svém oficiálním časopise,²⁶ k úplnosti však asi měla daleko i zde. Navíc vznik Církve československé nebyl z tohoto hlediska „vhodně načasován“ – k jejímu oficiálnímu potvrzení došlo v září 1920 a sčítání lidu se konalo v únoru následujícího roku, mnozí přestupující proto příslušný úkon vpravdě nestačili (k ČČS(H) se nicméně přihlásilo 523 tis. osob).

„Nedobrého“ výsledku sčítání lidu si bylo vedení církve samozřejmě vědomé, proto se odkazy na statistiku v oficiálních církevních tiskovinách neobjevovaly,²⁷ současně však většina obcí ještě nevedla vlastní registry svých členů. Dílem ostatně asi i proto, že v souvislosti s hledáním ideové orientace církve, především s odchodem Matěje Pavlíka/Gorazda a jeho stoupenců do pravoslavné církve, byla církevní příslušnost některých členů nebo obcí před polovinou dvacátých let nejistá. Vedení náboženských obcí se navíc muselo spoléhat na prohlášení svých členů, jejichž účast na bohoslužbách nebyla povinná a kteří další náboženské úkony využívali jen někdy, proto *Český zápas* příležitostně uveřejňoval jenom informace o pohybu (vzrůstu) členské základny jednotlivých místních obcí jako „pobídku oněm obcím, které snad dosud nedodaly našemu Ústředí potřebných

²⁵ RŮŽIČKOVÁ, Markéta, „Religious Belief of the Czech Population in the 1921–2011 Censuses.“ *Central European Journal of Contemporary Religion* 2, 2017, č. 2, s. 29–46.

²⁶ *Český zápas* 3, 1920, č. 13, s. 5.

²⁷ Naopak je samozřejmě využili římskokatolíci polemikové, srov. např. CINEK, František, *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti 1918–1925*. Lidové závody tiskařské a nakladatelské, Olomouc 1926. Teprve hlubší demografické analýzy výsledků sčítání, které zpracoval Státní úřad statistický a publikoval ve svých tiskovinách ve druhé polovině dvacátých let, přitáhly pozornost redaktorů *Českého zápasu* a byly bez dalšího v časopise přetištěny: *Český zápas* 10, 1927, č. 20, s. 1; č. 47, s. 3, 7.

dat statistických“, aby tak učinily, neboť „bude toho v blízké době jistě potřeby.“²⁸ Jiné než rétorické pokusy o zobecnění činěny nebyly, naopak lze z frekvence pobídek a nízké obecnosti zveřejňovaných dat usuzovat, že namnoze zůstalo asi jen u přání. Navíc vlastně jediným využitím dat o velikosti členské základny jednotlivých náboženských obcí ČČS bylo propagační tvrzení, že církev od posledního censu roste.²⁹ Podobně bylo možné užít data o počtu žáků a studentů, hlásících se k Církvi československé, ze školských statistik.³⁰

Církev však s napětím očekávala nové sčítání, naplánované na prosinec 1930, které mělo konečně ukázat její „skutečný“ početní stav, respektive vzrůst od prvního československého censu.³¹ K tomu skutečně došlo (podle konečných výsledků počet věřících stoupl na 780 tis. v českých zemích), což dalo prostor nadšeným proklamacím, že v některých lokalitách je ČČS(H) již druhou nejsilnější církví, zatímco jinde vzrostlo její členstvo o stovky procentních bodů.³² Stále se však nejednalo o víc než o přetiskování údajů publikovaných Státním úřadem statistickým, doplněných krátkými procírkevními, někdy vyložené agitačními komentáři. Tyto údaje přestaly být „nebezpečné“ a šlo je dokonce propagačně využít, aniž se však v církvi našel někdo, kdo by se jimi hlouběji zabýval – přestože na nově založené Vysoké škole bohovědné měla být přednášena sociologie náboženství³³ a po likvidaci školy tyto přednášky přešly na evangelickou Husovu fakultu, nadále vychováající i budoucí duchovní ČČS(H).³⁴

V *Českém zápase* začalo nicméně významně přibývat článků a zpráv reflektujících statistický vývoj církve, a doznanly ještě jednu změnu, začaly být podepisovány. Takřka výhradním autorem se stal jinak neznámý „spolupracovník redakce“, laik Václav Břinčil (případně podepsaný zkratkou V.B.), snad pracovník církevního ústředí nebo učitel, který v následující dekádě na toto téma v církevním tisku publikoval více než dvě desítky textů.³⁵ Přiznaně přitom pouze opisoval údaje, které

²⁸ Např. *Český zápas* 6, 1923, č. 5, s. 7; obdobně č. 35, s. 6.

²⁹ Např. DĚDIČÍK, Fr., „Cifry mluví.“ *Český zápas* 8, 1925, č. 33, s. 2.

³⁰ „Počet příslušníků církve čl. podle jednotlivých roků.“ *Český zápas* 33, 1930, č. 7, s. 55.

³¹ „Nezadržitelný rozmach československé církve.“ *Český zápas* 14, 1931, č. 1, s. 2; obdobně „Přirůstek žactva československého vyznání.“ *Ibid.*, č. 5, s. 37.

³² „Náboženské vyznání ve Velké Praze podle sčítání 2. prosince 1930.“ *Český zápas* 14, 1931, č. 6, s. 47; „Výsledky sčítání 1930 podle vyznání v Čechách.“ *Ibid.*, č. 18, s. 143; „Výsledky sčítání lidu z r. 1930 podle náboženské příslušnosti.“ *Ibid.*, č. 29, s. 232; „Poměr vyznání v ČSR podle sčítání r. 1930.“ *Ibid.*, 15, 1932, č. 38, s. 207.

³³ *Český zápas* 15, 1932, č. 40, s. 322; srov. KAŇÁK, Miloslav, „K historii bohosloveckého studia v ČČS.“ *Náboženská revue ČČS* 21, 1950, s. 336–343.

³⁴ ROSKOVEC, Jan – HALAMA, Ota (eds.), *Sto let evangelické teologické fakulty v Praze*. ETF UK, Praha 2019.

³⁵ „Rozvoj církve československé ve Velké Praze.“ *Český zápas* 15, 1932, č. 5, s. 36; č. 10, s. 77; „Číselný postup církve čl. v Čechách.“ *Ibid.*, 13, 1933, č. 3, s. 19; „Církev československá ve zněmčeném území českém.“

právě vydal statistický úřad, nanejvýš je procírkevně komentoval, ani v tom se však nepokusil jít do větší hloubky. Někdy byly údaje doplněny o lokální data vnitrocírkevní statistiky nebo další dílčí zdroje, ale nabízející se možnosti komentování (ne-li už analýzy) územního členění, národnostního složení nebo dalších charakteristik – dostupných i pokud by autor neměl přístup k primárním datům – zůstaly naprosto nevyužity.³⁶ Jedinou metodou byla propagace a jediným připuštěným trendem – růst.

Zřejmě proto se Břinčil s ohledem na ztrátu pohraničí (tzv. Sudet), Slovenska a Podkarpatské Rusi na konci třicátých let nadlouho odmlčel, třebaže ve svém posledním příspěvku jásal alespoň nad tím, že na Slovensku si církev i při nuceném odchodu Čechů vede v podstatě dobře – byla to ovšem její labutí píseň, protože zanedlouho ji slovenská vláda zlikvidovala. Nebo ještě výrazněji v dřívějším nepodepsaném článku, patrně ovšem opět Břinčilově, v němž autor „chválil“ ztrátu pohraničí jako posílení církve, která se v okleštěné republice stala druhou největší, čímž „vliv a sebevědomí církve ... nesporně stoupne.“³⁷ Reálné i symbolické ztráty, které církev utrpěla, stejně jako nekonání původně plánovaného sčítání lidu v roce 1940 Břinčila nadlouho umlčely. Možná to však bylo i tím, že právě ve válečných letech na stránky *Českého zápasu* vstoupil církevní statistik jinačího kalibru – nuceně přerušovaný student práv, který pracovně a odborně zakotvil ve statistickém úřadě, později jedna z nejvýznamnějších postav české statistiky a demografie druhé poloviny 20. století, Vladimír Srb.

Srbův publikační debut v *Českém zápase* byl nenápadný: krátká glosa o církevních matrikách, jimž je svěřena „sociologická funkce, ... že shromažďují

Ibid., č. 8, s. 59; „Malý statistický rozbor.“ *Ibid.*, č. 10, s. 73; „Církev československá v zemi Moravskoslezské.“ *Ibid.*, č. 15, s. 115; „Rozvoj československé církve podle soudních okresů moravskoslezských.“ *Ibid.*, č. 18, s. 140; „Počet příslušníků církve československé ve 22 největších československých městech.“ *Ibid.*, č. 36, s. 283; „Náboženská statistika Podkarpatské Rusi.“ *Ibid.*, č. 46, s. 364; „Definitivní výsledky sčítání lidu z r. 1930 po stránce národní a náboženské.“ *Ibid.*, 14, 1934, č. 2, s. 12; „Náboženské vyznání na Slovensku.“ *Ibid.*, s. 13; „Počet příslušníků církve československé ve školách ČSR.“ *Ibid.*, č. 4, s. 27; „Přehled žactva církve československé od roku 1921–1932.“ *Ibid.*, č. 29, s. 230–231; č. 30, s. 238–239; „Počet příslušníků církve československé na školách středních a vysokých.“ *Ibid.*, č. 31, s. 248; „Města a církve československá.“ *Ibid.*, č. 45, s. 360; č. 51, s. 410; „Statistika církve československé z okolí Prahy.“ *Český zápas* 15, 1935, č. 37, s. 294; „Církev československá ve Velkém Brně.“ *Český zápas* 16, 1936, s. 79; „Náboženské vyznání středoškolského žactva r. 1935–36.“ *Český zápas* 17, 1937, s. 51; „Na Slovensku jest přes 35% obcí nekatolických.“ *Ibid.*, s. 99; „Radostná předzvěst sčítání lidu roku 1940.“ *Český zápas* 18, 1938, s. 55; „Praha odolala náporu katolické agitace při eucharistickém sjezdu r. 1935.“ *Ibid.*, s. 157; „Změny nábož. vyznání ve Velké Praze za listopad 1938.“ *Český zápas* 19, 1939, s. 142; „Církev československá v Krajíně Slovenské.“ *Ibid.*, s. 171.

³⁶ Církev nereflektovala ani rozbor náboženských změn na Ostravsku, který se jí přímo dotýkal; srov. SEKERA, Václav, „Náboženské přesuny na Ostravsku.“ *Sociální problémy* 2, 1932, č. 1, s. 1–25.

³⁷ „Rozbor statistických dat. Náboženský přehled Česko-Slovenské republiky po okupaci roku 1938.“ *Český zápas* 18, 1938, s. 386. V tomto případě nešlo ovšem o převzaté údaje, nýbrž o přepočtení dat ze sčítání lidu 1930 po odečtení odstoupených pohraničních okresů.

a studují doklady o růstu církve.³⁸ Současně ovšem upozornil, že pro udržení členské základny církve je potřeba v každé náboženské obci vykonat každoročně určitý počet křtů – přičemž tento údaj je možné vypočítat. Na pár řádcích byl podán první případ aplikace demografických principů na statistiku členů církve, což autor (píšící i pod zkratkou V.S. nebo po absolutoriu (JU)Dr. V.S.) podrobněji rozvedl v dalších textech.³⁹ Po skončení války Srb sice dostudoval, zůstal však zaměstnán ve statistickém úřadě a statistické službě ostatně zůstal věrný až do odchodu do penze na počátku osmdesátých let. Zprvu doufal, že provizorní soupisy obyvatelstva, které měly v roce 1946 nahradit neuskutečněné sčítání lidu, budou obsahovat i církevní příslušnost, ale když se tak nestalo, pokusil se o vlastní rozbor. S přihlédnutím k územním (odstoupení Podkarpatské Rusi), sociálním (odsun Němců, reemigrace zahraničních Čechů a Slováků) a demografickým změnám extrapoloval meziválečné trendy náboženského vývoje na poslední dostupné výsledky sčítání lidu z roku 1930, aby tak získal odhad velikosti jednotlivých církví v poválečném období.⁴⁰ Poměrně složitý výpočet, z něhož i v případě akademičtějšího periodika publikoval jenom výsledky, ovšem neumístil do církevního časopisu, nýbrž do revue studentů sociologie.

Význam náboženské statistiky a potřebnost hlubších rozborů statistických údajů Srb nicméně nepřestal zdůrazňovat ani na stránkách poválečného *Českého zápasu*. Jestliže v některých příspěvcích nepřekročil prezentaci statistických dat à la Břinčil, v dalších podával alespoň elementární rozbor demografického vývoje církve nebo jejího rozšíření do nově osidlovaného pohraničí, diskutoval pozitiva, ale i nebezpečí těchto trendů.⁴¹ Nezbylo mu ovšem než vycházet z kombinace nedokonalých soupisů obyvatelstva s vnitrocírkevními údaji, expertními

³⁸ SRB, V., „Úkol našich matrikářů.“ *Český zápas* 26, 1943, s. 43.

³⁹ „Nová hlediska na práci matrikářů.“ *Český zápas* 26, 1943, s. 94; „Církevní statistika.“ *Ibid.*, 29, 1946, s. 45; „Počet příslušníků církve československé.“ *Ibid.*, s. 88.

⁴⁰ SRB, Vladimír, „Náboženský obraz českých zemí.“ *Kruh* 2, 1947–48, č. 5, s. 2–4.

⁴¹ „Biologická situace naší církve.“ *Český zápas* 29, 1946, s. 103; „Věkové složení příslušníků církve československé.“ *Ibid.*, s. 121; „Osídlení našich příslušníků.“ *Ibid.*, s. 145; „Náboženské vyznání žáků nižších středních škol.“ *Ibid.*, s. 185; „Zbožnost mládeže a náboženské vyznání.“ *Ibid.*, s. 185; „Poměšťování církve.“ *Ibid.*, s. 186; „Nový obraz náboženského vyznání.“ *Ibid.*, s. 205; „Sociální skladba církve.“ *Ibid.*, s. 217; „Žactvo čs. vyznání.“ *Ibid.*, s. 222; „Mladé náboženské obce.“ *Ibid.*, s. 239; „Staré náboženské obce.“ *Ibid.*, s. 253; „Kde je nejvíc čechoslováků.“ *Ibid.*, s. 288; „ČČS v pohraničí a v jeho městech.“ *Ibid.*, 30, 1947, s. 5; „Stálý růst církve československé.“ *Ibid.*, s. 90; „Přestupové hnutí po válce.“ *Ibid.*, s. 116; „Přirozená měna příslušníků ČČS.“ *Ibid.*, s. 185; „Jak pokračoval německý odsun.“ *Ibid.*, s. 195; „Co dlužíme svým dětem.“ *Ibid.*, s. 216; „Církev v pohraničí a ve vnitrozemí.“ *Ibid.*, s. 267; „Přestupy do československé církve v roce 1947.“ *Ibid.*, s. 281; „Církev v i. pololetí 1947.“ *Ibid.*, s. 286; „Kolík je čechoslováků v pohraničí.“ *Ibid.*, s. 300; „Obyvatelstvo Československa v roce 1947.“ *Ibid.*, 31, 1948, s. 27, 29; „Pohyb příslušníků 1945–1947.“ *Ibid.*, s. 75; „Pohraničí a vnitrozemí.“ *Ibid.*, s. 97; „Pohyb příslušníků v I. pol. 1948.“ *Ibid.*, s. 220; „Národní školy v minulém roce. Střední školy v roce 1948–1949.“ *Ibid.*, 32, 1949, s. 154; „Smíšené sňatky. Národní školství po revoluci.“ *Ibid.*, s. 229; Pohyb příslušníků v roce 1949.“ *Ibid.*, 33, 1950, s. 159.

odhady a dalšími obtížně verifikovatelnými zdroji, aniž na druhou stranu váhal před propagačním vyzněním svých na církevní publikum orientovaných textů.⁴² Věřil kupříkladu v trvalý růst Církve československé (census v roce 1950 s 947 tis. „čechoslováky“ v českých zemích mu pak dal za pravdu, i když Srb čekal ještě víc) a pozitivně kvitoval její rozšiřování v pohraničí, stejně jako „odsun“ německojazyčného obyvatelstva – na stránkách populárního církevního periodika psal jako člen církve, nikoli nestranný expert v oblasti sociologie náboženství.

Vyvrcholením těchto snah – včetně převzetí vlastního odhadu církevního růstu – a současně jejich akademickou prezentací je Srbovo největší dílo z tohoto období – *Statistická příručka církve československé*, shromažďující na šedesáti stranách textu a tabulek a v 16 kartogramech a grafech prakticky veškeré dostupné statistické údaje o církvi od jejího vzniku do druhé poloviny čtyřicátých let.⁴³ Na rozdíl od článků v církevním tisku se zde autor omezil na prezentaci „tvrdých dat“, která dodnes jsou hlavním zdrojem údajů o sociální skladbě i prostorovém rozložení církve. Nadprezentace nižších sociálních vrstev, kterou si uvědomovali již doboví pozorovatelé a kterou Srbova příručka hodnověrně dokumentuje, ostatně slouží jako standardní vysvětlení levicových inklinací a poválečného vývoje církve.⁴⁴ Byla to ovšem současně labutí píseň církevní angažovanosti svého autora i empirické sociologie v řadách Církve československé (husitské).

Jak dokumentuje soupis Srbových článků v církevním týdeníku v jedné z předchozích poznámek, poválečný rozmach měl jen krátké trvání a v měsících a letech po únoru 1948 se frekvence jeho textů výrazně snížila, až s rokem 1950 úplně ustala. Jako zaměstnanec Státního úřadu statistického se Srb zjevně bál o svoji existenci, mohlo mu být i vyhrožováno, každopádně se orientoval na zcela jiná témata a výrazně omezil i své církevní angažmá jako takové. Poslední článek o připravovaném sčítání lidu v roce 1950 už jakoby psal „jiný člověk“, neangažovaný a informující víc jako čelný představitel státní statistiky než jako člen církve; avizované pokračování ve formě popisu techniky sběru dat pak již nebylo napsáno vůbec.⁴⁵ Srb postupně za cenu značných rétorických úliteb komunistickému režimu dokázal ochránit jak sám sebe, tak významnou část české populační statistiky a demografických výzkumů,⁴⁶ znamenalo to však rovněž úplnou rezignaci na bádá-

⁴² Srbovy články z *Českého zápasu* shrnul do přehledu statistického vývoje církve URBAN, Rudolf, *Die Tschechoslowakische hussitische Kirche*. J. G. Herder Institut, Marburg 1975, s. 179–187.

⁴³ SRB, Vladimír, *Statistická příručka církve československé*. ÚR ČČS, Praha 1949.

⁴⁴ URBAN, *Die Tschechoslowakische hussitische Kirche*, s. 158–165; HRDLIČKA, Jaroslav, *Patriarcha Dr. Miroslav Novák. Život mezi svastikou a rudou hvězdou*. L. Marek, Brno 2010, s. 74n.

⁴⁵ SRB, Vladimír, „Národní sčítání.“ *Český zápas* 33, 1950, s. 35, 41.

⁴⁶ Srov. životopisné heslo Ludmily Fialové „Srb, Vladimír“ v NEŠPOR, Zdeněk R. a kol., *Slovník českých sociologů*. Academia, Praha 2013, s. 361–365.

ní v „problematické“ oblasti religiozity. K prvoplánové prezentaci statistických údajů na stránkách *Českého zápasu* se naproti tomu vrátil – Václav Břinčil. Jeho způsob práce se statistickými údaji zůstal ovšem nezměněn a informační hodnota zůstala daleko za Srbovým obdobím.⁴⁷

Ani Břinčilův „návrh“ ovšem netrval příliš dlouho. Výsledky sčítání lidu, na něž se oba autoři na stránkách *Českého zápasu* těšili, totiž v dané době nesměly být publikovány⁴⁸ a záhy bylo rozhodnuto o zastavení jakéhokoli veřejného zjišťování religiozity obyvatelstva.⁴⁹ Břinčil se proto musel spokojit s vnitrocírkevními statistikami a po několika letech, u příležitosti 35. výročí církve, již jenom s údajem o vývoji počtu náboženských obcí a sborů (modliteben).⁵⁰ Z *Českého zápasu*, ale i z dalších církevních tiskovin tím na následující bezmála čtyři dekády jakékoli podrobnější údaje o počtu věřících zmizely.⁵¹

Náboženství na míru, aneb od postojů věřících k sociální teologii

Přestože zveřejňování a na nějaký čas i analýzy náboženských statistik byly v prvních třech dekádách hlavním projevem sociologických snah v Církvi československé (husitské), vedle již dříve zmíněných snah Jaroslava Šímy se objevilo i několik dalších pokusů o sociologickou práci. Nejjednodušším případem byly ojedinělé pokusy jiných autorů o anketní zpracování spokojenosti s fungováním výchovných a vzdělávacích programů, nebo o statistiku povolání v případě církevně angažované mládeže,⁵² dokládající hlavně to, že sociologické argumenty byly přinejmenším pro část církevníků na sklonku meziválečného a v poválečném období srozumitel-

⁴⁷ BŘINČIL, Václav, „Čs. církev ve Velké Praze.“ *Český zápas* 33, 1950, s. 32; „Církev československá v číslech.“ *Ibid.*, 34, 1951, č. 48, s. 1.

⁴⁸ K tomu došlo až po dlouhých diskusích teprve v roce 1958, mj. právě Srbovou zásluhou. Srov. *Sčítání lidu v Republice československé ke dni 1. března 1950 D.* (Československá statistika, řada B, sv. 44). Státní úřad statistický, Praha 1958.

⁴⁹ Architektům státní (proti-)náboženské politiky nemilé údaje byly ovšem zjišťovány nadále, prostřednictvím tajných výzkumů Státního úřadu pro věci církevní a jeho nástupnických organizací, nebo jinak; k tomu srov. BABIČKA, Václav, „Vývoj katolické religiozity v českých zemích v letech 1949–1989 (na základě zjišťování Státního úřadu pro věci církevní a Ministerstva kultury – sekretariátu pro věci církevní.“ *Sborník archivních prací* 55, 2005, č. 2, s. 378–506; NEŠPOR, Zdeněk R., „Empirické výzkumy (současného) náboženství v letech 1946–89. Prolegomena k vývoji české sociologie náboženství v období marxistické dominance.“ *Soudobé dějiny* 14, 2007, č. 2–3, s. 399–438.

⁵⁰ BŘINČIL, Václav, „Radostná bilance.“ *Český zápas* 38, 1955, č. 1, s. 4.

⁵¹ Příležitostí k publikaci údajů o organizačním vývoji církve byla obvykle různá výročí, viz např. „Vyprávění o našich diecésích.“ *Kalendář Blahoslav* 1957, s. 124–133; „Po druhé našimi diecésemi.“ *Kalendář Blahoslav* 1958, s. 151–162; „Po třetí našimi diecésemi.“ *Kalendář Blahoslav* 1959, s. 173–183; KAŇÁK, Miloslav (ed.), *Padesát let Československé církve. Sborník studií pracovníků Husovy fakulty, věnovaný půlstoletí ČČS.* ÚCN (HČSBF), Praha 1970; „Soupis náboženských obcí CČSH 1920–1989.“ *Theologická revue CČSH* 22, 1989: 129–139.

⁵² „Percentální poměr mládeže církve podle povolání.“ *Český zápas* 22, 1939, s. 228; „Naše anketa. Kritikou k prohloubení práce.“ *Ibid.*, 31, 1948, s. 69.

né a snad i žádané. Nešlo však o žádné masivnější hnutí a víc než vnitrocírkevní vzdělávání, sociologické přednášky na teologické fakultě patrně nevyjímaje, se na tom asi podílel celospolečenský rozmach a prestiž sociologie v uvedených obdobích. Ještě jednu další, mnohem rozsáhlejší a významnější anketu však nemůžeme pominout. Byla ohlášena v *Českém zápase* u příležitosti desátého výročí vzniku církve a stál za ní nejméně významnější církevní sociolog František M. Hník.⁵³

F. M. Hník patřil v meziválečném období mezi ony mladé teology, již se zajímali o sociologii a kteří dosáhli vzdělání v obou disciplínách. Po absolutoriu sice nakrátko nastoupil do duchovenské služby, ale záhy byl vyslán na zahraniční studijní pobyt do Chicaga a po návratu se stal docentem právě zřízené Vysoké školy bohovědné, respektive po jejím zrušení (a řádné habilitaci) docentem Husovy fakulty.⁵⁴ Jeho hlavním sociologickým dílem se přitom stala právě zmíněná anketa, analyzovaná v rámci knihy *Za lepší církvi*.⁵⁵ Po vylíčení ideových počátků církve, které se příliš nelišilo od jím citovaného propagačního výkladu Karla Farského,⁵⁶ Hník dost podrobně představil anketu zaměřenou na náboženský život a socializaci subjektů před vznikem Církve československé (husitské), důvody a další okolnosti přestupu, různé formy stávající zbožnosti i názorů na církevní organizaci a učitelský úřad. Vedle toho byly zjišťovány sociodemografické charakteristiky respondentů (do výzkumu bylo zařazeno 625 došlých odpovědí) a náboženské obce, z nichž pocházeli. I když šlo stejně jako v případě J. Šímy o nereprezentativní šetření, Hník svůj výzkum ukotvil mnohem komplexněji a dal si záležet i na analýzách a interpretacích kombinujících kvantitativní ukazatele s poměrně rozsáhlými citacemi odpovědí a dalšími kvalitativními metodami. Na užším poli sociologie náboženství, respektive jen zkoumání retrospektivního hodnocení náboženského života subjektů a jejich vstupu do církve, přitom aplikoval dobově obvyklé výzkumné metody, které se naučil u I. A. Bláhy.⁵⁷ Dokonce je snad možná i (pramenně ovšem nedoložená) hypotéza, že právě proto během svého studia sociologie přešel z pražské filosofické fakulty, kde byla tato metodologie zhruba v této době opouštěna, do Brna k Bláhovi, protože jiný důvod pro jeho přechod neznáme.

⁵³ HNÍK, F., „Jubilejní účtování.“ *Český zápas* 13, 1930, č. 40, s. 341. Na podporu Hníkovy práce se ozval duchovní, pozdější biskup ŠIMŠÍK, Arnošt, „K dotazníkové akci.“ *Ibid.*, č. 43, s. 369.

⁵⁴ HRDLIČKA, Jaroslav, „František M. Hník a jeho obor v době dějinných národních zvrátů.“ Pp. 13–29 in *Kontexty sociální a charitativní práce*. L. Marek, Brno 2008.

⁵⁵ HNÍK, František M., *Za lepší církvi. Duševpytná studie o příčinách přestupů do Církve československé*. ÚR ČČS, Praha 1930.

⁵⁶ FARSKÝ, Karel, *Z podejha. Vznik Církve československé*. VI. n., Praha 1921.

⁵⁷ NEŠPOR a kol., *Dějiny české sociologie*, s. 159–164, srov. také 204–211.

Jestliže byla Hníkova studie v intencích přinejmenším části dobové akademické sociologie korektní, totéž platilo pro jeho závěry. Proti kritikům své církve hodnověrně podtrhl především ideové a sociální pohnutky jejích zakladatelů i širšího spektra prvních členů, i když současně operoval také s dobovými protiřímskými náladami a nesnažil se tvrdit, že přestup k nové církvi byl ve všech případech odrazem následováním hodné náboženské vyspělosti. Dříve než Srb prostřednictvím statistických údajů prokázal, že členové církve se rekrutovali především z nižších sociálních vrstev a vyznačovali se výraznější sociální citlivostí, což se projevovalo i v teologických záležitostech a politických postojích, na druhou stranu snad až příliš razantně odmítl jejich spojování s mezinárodním komunistickým hnutím. V souvislosti s ideovým zázemím a liturgickou praxí církve ovšem připomínal, že jsou stále ve své formativní fázi, přičemž dochází ke generačním, ale i sociálně a politicky podmíněným rozdílům. Neváhal přitom požadovat, aby se církev dále vyvíjela směrem, který ukázala jeho anketa mezi věřícími.

Byť byla Hníkova studie mezi věřícími, nebo přinejmenším mezi intelektuály Církve československé (husitské) přijata kladně,⁵⁸ touto cestou se církev nevydala.⁵⁹ Hník neměl ani dostatek příležitostí k ovlivnění studentů bohosloví, protože v průběhu třicátých let ještě přinejmenším dvakrát svůj učitelský post opustil kvůli dlouhodobým zahraničním stážím. Právě to je asi důvodem, proč nebyl s to předat svou perspektivu dalším, i když se o to ještě alespoň jednou pokusil, a to v další knize *Duchovní ideály československé církve*.⁶⁰ Zde už ovšem převážil sociální teolog nad sociologem, protože i když své vývody opřel o výsledky československých sčítání lidu – nejsilněji v kapitole o sociální struktuře Církve československé⁶¹ – a další empirické údaje, statistická data mu sloužila primárně jako odrazový můstek k teologickým úvahám usilujícím o nalezení společensky přijatelného moderního křesťanství.⁶² Jak uvedl závěrem, „chtěl jsem v této knížce přispět ... k třídění duchů ve vnitřním životě československé církve. Církev tato je povolána soustřeďovati stoupence Boží vlády v zápase o čest a slávu Určovatele lidských osudů. Poznají-li několik duší této křesťanské církvi oddaných z četby těchto úvah,

⁵⁸ Srov. HOBZA, Lad., „Duchovní ideály církve československé.“ *Český zápas* 17, 1934, č. 25, s. 198.

⁵⁹ Kromě vlastního vývoje církve o tom svědčí pouhý jediný doklad zájmu jiných teologů o sociální činitele, navíc učiněný pouze letmo v kontextu dalších snah ideálního duchovního: RUTRLE, Otto, „Vědecká organizace v práci duchovního.“ *Náboženská revue ČČS* 9, 1937, s. 322–326.

⁶⁰ HNÍK, František M., *Duchovní ideály československé církve. Příspěvek k rozboru její sociálně křesťanské struktury*. ÚR ČČS, Praha 1934.

⁶¹ *Ibid.*, s. 187–195.

⁶² Stejným směrem se ubíral kupř. J. Šíma s dalšími autory v případě o málo mladší propagace unitářství (ČAPEK, Norbert F. – HAŠPL, Karel J. – ŠÍMA, Jaroslav: *Tvůrčí náboženství. Příspěvek čs. unitářů k ideové orientaci*. Unitaria, Praha 1937) a samozřejmě celá plejáda dalších dobových myslitelů, církevních i necírkevních.

co jest jim ku pokoji, a ujasní-li se jim, co mají dále činit, dosáhl jsem, oč jsem v této práci usiloval.“⁶³

Logickým důsledkem – pro většinu teologů ovšem snadno akceptovatelným a plně adekvátním – byl Hníkův postupný přesun na pole sociální teologie, v období druhé světové války spojený s angažovaností v rámci zahraničního odboje.⁶⁴ Nejnadějnější sociolog Církve československé (husitské) tak pole (empirické) sociologie rychle opustil a v poválečném období na obnovené Husově fakultě, i jako děkan a vedoucí katedry sociální teologie na oddělené Husově československé fakultě bohoslovecké (1950–55) vychovával své studenty k sociálně angažovaným teologickým postojům. Jestliže se přitom jako vysokoškolský učitel a později i biskup obtížně vyrovnával s nástupem komunistického režimu, takže v něm někteří členové církve viděli „záruku uchování demokratických hodnot života CČS(H)“,⁶⁵ jeho nástupkyně Anežka Ebertová obdobnými skrupulemi rozhodně netrpěla. Na druhou stranu, i když její politické a společenské angažmá posuzujeme kriticky, neznamená to, že by během svého celoživotního působení na fakultě sociální teologii tvůrčím způsobem nerozvíjela,⁶⁶ a to včetně recepce některých inovativních proudů ze zahraničí (feministická teologie⁶⁷). Původní sociologická inspirace stála ovšem za zenitem jejího zájmu a reagovala-li na obnovu české sociologie, konkrétně přímo sociologie náboženství v šedesátých letech recenzi,⁶⁸ šlo o dílo jak ojedinělé, tak nepřilíš adekvátní. Další, i tak spíše výjimečné pokusy o sociologii (v rámci) Církve československé husitské se začaly objevovat teprve po roce 1989.

Závěrem

U vzniku Církve československé (husitské) stály reformistické zájmy části římskokatolických kněží, projevené (také) prostřednictvím kvantitativně vyhodnocené ankety, a modernisticky a nacionálně podnětená nespokojenost části často jen formálních římskokatolických věřících, odrazilí se v jejich církevním přestupu,

⁶³ HNÍK, *Duchovní ideály*, s. 341.

⁶⁴ Ideová a nyní i osobní blízkost patrně přispěla k tomu, že Hník po válce vydal oslavný ideový rozbor – spíše snad jen popis – politického myšlení Edvarda Beneše (HNÍK, František M., *Edvard Beneš. Filosof demokracie*. Melantrich, Praha 1946). Z našeho hlediska je kniha zajímavá tím, jak málo operuje s náboženskými kategoriemi a ideály, ovšem plně v intencích Benešova politického pragmatismu.

⁶⁵ HRDLIČKA, Jaroslav, *Život a dílo prof. Františka Kováře. Příběh patriarchy a učence*. L. Marek, Brno 2007, s. 340.

⁶⁶ Srov. EBERTOVIÁ, Anežka, „Církev v proměnách.“ Pp. 101–145 in M. Kaňák (ed.): *Padesát let Československé církve*.

⁶⁷ NOBLE, Ivana, „Tajemství Boha a tajemství člověka ve feministické teologii.“ Pp. 221–232 in Hana Hašková – Alena Křížková – Marcela Linková (eds.): *Mnohohlasem. Vyjednávání ženských prostorů po roce 1989*. SOU AV ČR, Praha 2006, s. 227.

⁶⁸ EBERTOVIÁ, Anežka, „Křesťané, víra a náboženství v pohledu sociologie.“ *Theologická revue CČS* 1, 1968, s. 109–114.

dokumentovaném prostřednictvím hlášení církevní příslušnosti v rámci sčítání lidu. Oba kvantitativní ukazatele náboženských postojů přitom spolu souvisely a mohly se vzájemně ovlivňovat. Vnější kritikové církve v meziválečném období tvrdili, že vznikla ze stavovských potřeb kněží a ve snaze o organizační a ekonomické zakotvení zašla hodně daleko, snažíc se primárně zavděčit věřícím – „nabízela mnohem více lidského pohodlí než církve katolická. Její speciální požadavky náboženské byly o celou řadu stupňů shovívavější. Buď v církvi a mysl si, co chceš!“,⁶⁹ soudil Ferdinand Peroutka. I když v tom jistě kus pravdy byl, sociologický výzkum Františka Hníka mezi členy církve ukázal, že to rozhodně nebyla pravda celá – neměla Církev československá (husitská) ze všech těchto důvodů kultivovat náboženskou sociologii a opírat svůj vývoj o sociologické argumenty? Neměla stavět na idejích, z nichž se zrodila?

Na předchozích stranách jsme sledovali různé typy sociologických snah, především empirických výzkumů a interpretace statistických a sociologických šetření, v dějinách církve od jejích počátků až do konce komunistického režimu. V prvních dekádách existence církve se přitom jednalo o poměrně časté tendence, které začaly právě již pokusy o empirické ukotvení reformistických požadavků zakladatelů církve a v intencích „stavovské sociologie“ pokračovaly dalšími výzkumy postojů a potřeb duchovních. Výzkumy tohoto typu se nicméně ukázaly jako slepá ulička, nejen kvůli své vědecké nedostatečnosti, ale i proto, že Církev československá velmi rychle přestala být klerikálně řízenou organizací, dala větší prostor laikům a její duchovní se snažili méně vést a více sloužit. Četnější a dlouhodobější tendencí bylo proto využívat dostupných statistických dat, případně produkovat vlastní data, která měla ukázat růst nového náboženského společenství. To se dařilo, na druhou stranu způsob prezentace kvantitativních údajů zůstával nanejvýš primitivní a představitelé církve se nikterak nepoučili v dobové, i v Československu se rozvíjející náboženské sociologii.

S jednou výjimkou, a tou byl František Hník. Hník zúročil své studium sociologie v dobře připravené i zpracované anketě, která odpovídala dobovým sociologickým přístupům (i když zvolna již opouštěným směrem k modernějším metodám práce) a přinesla řadu cenných zjištění. Současně se však sám – možná i vlivem zahraničních studijních zkušeností, možná s ohledem na dobový vývoj akademické sociologie – vydal jiným směrem, k teologickému využití sociologických poznatků. K oné aktivní teologii, již jako „nadstavbu“ nad programově neangažovanou sociologií navrhoval Otakar Machotka. Podobným směrem uvažoval asi i Vladimír Srb jako mladý církevník širokého rozpřahu: prostřednictvím kvalitně zpracovaných statistických dat dát církevním představeným nástroje k porozumě-

⁶⁹ PEROUTKA, Ferdinand, *Budování státu III*. Lidové noviny, Praha 1991, s. 901.

ní a efektivnějším řízení církve. Většímu rozšíření, natož využití těchto zdrojů však v obou případech učinily přítrž vnější okolnosti.

F. M. Hníkovi a jeho následovníkům se teologická „nadstavba“ sociálně-vědních zjištění záhy stala samostatnou veličinou, která přestala brát ohled na tento typ zdrojů. Sociální teologii bylo možné rozvíjet z čistě náboženských – a také politických – pramenů, bez ohledu na beztak nedostupné zdroje empirické. Vladimír Srb, který musel volit mezi církevním a vědeckým angažmá, dal přednost druhému a ani on sám, případně jeho pokračovatelé ostatně (dlouho) neměli možnost zúročovat pole náboženské statistiky. Sociologické snahy v Církvi československé (husitské) proto v poválečném období upadly a zanikly, dílem vinou vnějších politických a společenských tlaků, dílem asi i proto, že o ně zbývající a noví církevní představitelé ztratili zájem. Hník a lidé z jeho okruhu byli marginalizováni, ovšem nejen kvůli svým (někdejší) politickým postojům, ale rovněž dílem ideové reorientaci církve, která postupně opouštěla vody „svobodného křesťanství“ směrem k důslednější biblické teologii. Nová generace teologů, soustředěná kolem Trtíkových *Základů víry*,⁷⁰ se na sociální zdroje a sociologické dimenze religiozity přirozeně nechtěla ohlížet: „Problém víry je hlavním kamenem úrazu našeho duchovenského sboru, ... nedostatek skutečné a pravé víry je kořenem všech ostatních kritických příznaků v životě duchovenského sboru jako jednotlivců i jako celku. *Skutečnou* vírou rozumí se vřelý vztah k Bohu, k Ježíši Kristu, k člověku a k životu, jak se s ním setkáváme v biblické zbožnosti starozákonní a novozákonní. Tato skutečná víra, namnoze přetvořená, žije i v celé další křesťanské historii a tradici, ale jejím zdrojem a měřítkem zůstává Písmo.“⁷¹

Článek vznikl v rámci projektu GA ČR, reg. č. 21-01429S, a s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace, RVO č. 68378025; autoři za tuto podporu děkují.

⁷⁰ *Základy víry Československé církve*. ÚR ČČS, Praha 1958. Srov. BUTTA, Tomáš (ed.), *Slovo víry Zdeňka Trtíka. Sborník z kolokvia věnovaného českému teologovi a filosofovi prof. dr. Zdeňku Trtíkovi*. NO ČČSH Praha 1 – Staré Město, Praha 2003.

⁷¹ TRTÍK, Zdeněk, *Theologické úvahy I*. Blahoslav, Praha 1952, s. 374.